

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

М. Т. Степико

Ідентичність нації є її цивілізаційним брендом, соціокультурною нішею країни та визначальною засадою зовнішньої і внутрішньої політики держави. Кожна нація – держава реалізує домінуючу ідентичність, яка уособлює і презентує її історичну та соціокультурну окремішність як в очах своїх громадян, так і на міжнародній арені. Слабкість національної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікації себе з народами сусідніх держав, а для багатьох суміжних держав – до спокуси розроблення сценаріїв «захисту» «своїх співвітчизників» на її території.

«Холодна» війна проросійської та української ідентичностей часів незалежності, стимульована безвідповідальними, а подекуди і злочинними заявами та діями багатьох політиків про несумісність ціннісних орієнтацій мешканців сходу й заходу України, переросла у 2014 р. у неприкриту агресію «русского мира» проти українського народу. Таким чином, засадничою передумовою нинішньої військової експансії Росії на терени України є несумісність і конфлікт двох протилежних ідентичностей: «совкової» азіатсько-проросійської та проєвропейської української.

Вітчизняні політологи пишались тим, що в 1992 р. 12,7 % опитаних вважали себе громадянами колишнього Радянського Союзу, у 2014 р. – лише близько 7 % (дані щорічного моніторингу Інституту соціології НАНУ), що начебто свідчило про те, що нехай і повільно, але поступово зростає громадянська ідентичність українців, більшість яких починають ототожнювати себе передусім із власною країною. Однак останні події унаочнили ідеологічність жителів сходу України, багато з яких вважають Україну тимчасовим непорозумінням з часів розпаду СРСР та вимагають федералізації країни з метою консервації своєї «совковості» й перспективи приєднання до

«стабільного» та «заможного» «русского мира». Навіть серед молоді, як свідчать дані соціологічних досліджень, проведених ще до подій на Майдані у 2013 р., 20 % хотіли б відновлення «радянської планової системи». Загалом пишались громадянством України лише 48 % респондентів, що на 6 % менше, ніж у 2005 р. Серед 18–24-річних пишались своєю країною 54 % опитаних, а серед 25–34-річних – 51 %. Половина молоді була націлена на азіатську неоімперію, а решта – на цивілізовану демократичну Європу [1].

Очевидно, що Україна нині переживає глибоку кризу національної ідентичності в окремих регіонах. Її проявами є, зокрема, заперечення на окупованих територіях символів української нації, недовіра до органів влади й державних інститутів, проросійськість геополітичних орієнтацій та суспільних цінностей, «совковість» колективної пам'яті, втрата віри в спільне майбутнє, наростання міграційних настроїв тощо. Проявами кризи національної ідентичності є також плекання «своїх» політиків, громадських діячів, героїв та ін. Криза національної ідентичності дуже характерна для багатьох представників національної, а особливо політичної еліти, які державотворчий потенціал країни та власний добробут часто шукають поза її межами, що вже стало майже історичною традицією.

У Донецькому регіоні й Криму внаслідок відсутності за роки незалежності цілеспрямованої державної політики щодо формування української нації, зусиль адептів «русского

Степико Михайло Тимофійович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

мира» виник міф про спільну з Росією ідентичність, несумісну з українськими цінностями, що й стало ідеологічною основою поширення тут проросійських настроїв та утворення квазіреспублік. Ця територіальна ідентичність є **реліктом** індустріального суспільства, яка тут була «прив'язана» до гірничодобувної та металургійної промисловості, тоді як усі цивілізовані нації реалізують екстериторіальну ідентичність, засновану на культурологічних цінностях. Як вважає відомий український історик Я. Грицак, якби американський соціолог С. Хантінгтон дожив до нашого часу і готував нове видання «Зіткнення цивілізацій», йому довелося б переробити свою знамениту мапу України. Тепер головна лінія цивілізаційного розколу проходить не між україномовною Західною Україною і російськомовною Східною Україною, а між двома російськомовними областями – Дніпропетровською і Донецькою [2].

Донецьку ідентичність сформувало також мускулінне образотворче мистецтво, герої якого – шахтарі, металурги, хіміки, люди, які «кують» економічну могутність держави і не «женуть порожняк». Достатньо поглянути на картини, наприклад, Г. Отченашка («Після плавки»), Г. Тишкевича («Молодіжна будова»), М. Попова («Старий доменщик»), О. Лимарьова («Оператори блюмінга») та інших, щоб проникнутися гордістю за робітничий клас Донбасу, який був «становим хребтом» економіки України.

Існує проблема із адекватністю світосприйняття жителями цього регіону, яка з'явилася не в нинішньому році і не торік. Викривлене світосприйняття свідомо культивувалося і впроваджувалося у свідомість людей протягом усіх років незалежності, що обернулося трагедією для всієї країни. Використовувалися технології формування психології «натовпу», які описали ще у XIX ст. французи Г. Тард і Г. Лебон та італієць С. Сігелс. Вольову та інтелектуальну «недорозвиненість» юрби Г. Лебон, наприклад, пояснював тим, що нею керують несвідомі інстинкти, а раціональне в особі придушється ірраціональними діями маси з її «колективною душею». Його передбачення, що юрбу зупинити неможливо і що майбутнє – за «ерою натовпу», на жаль, втілювалося у руйнівні практики багатьох держав, у тому числі й нашої.

Стосовно української ситуації варто зазначити, що за роки незалежності жодна українська культурна інституція – ані державна, ані приватна – не «бачила» загроз українській ідентичності на зрусифікованих територіях нашої країни і не приділяла достатньої уваги розробленню практик їх нейтралізації та протидії. Питання регіональної ідентичності порушувалося лише в контексті чергових політичних

спекуляцій. Проблема Донбасу, який бачить своє майбутнє у складі України, – насамперед ментальна проблема, проблема сприйняття єдності української культури як способу буття незалежно від регіону, етнічності, віросповідання, особливостей світогляду, геополітичних орієнтацій тощо.

Жителі тимчасово окупованих територій мають зрозуміти, що ДНР, ЛНР, «Новоросія», Кримський федеральний округ потрібні Путіну і його оточенню виключно як інструмент утримання сусідньої держави в орбіті внутрішньої та зовнішньої агресивної політики російської держави. А для цього їм постійно треба буде грати грати роль ображених і принижених маленьких людей, якими має перейматися сильний опікун.

Крім того, на думку, наприклад, С. Дацюка, спроби України утримати Донбас за будь-яку ціну та прив'язка національної ідентичності до території є глибоко провальним і неправильним підходом. Тому, як вважає вчений, відмова від територіальної ідентифікації означає таке самовизначення, коли важлива не територія та «індустріальне залізо», а люди, ідентичністю яких є перспектива революційної України [3].

Очевидно, що таке визначення ґрунтується на аналізі тенденцій до розгортання третьої промислової революції у світі, яка не може не зачіпати й Україну. Як вважає Б. Данилишин, якщо Україна не хоче залишитися сировинним придатком світу, ми повинні радикально змінити ситуацію у металургійній галузі. Навіть якщо припустити, що в найближчому майбутньому можливе врегулювання воєнного конфлікту на сході України, середньострокові і довгострокові перспективи розвитку національної металургійної галузі, на думку вченого, не викликають оптимізму. Слабкість внутрішнього споживання металу українським ринком визначає істотну залежність української металургійної галузі від зовнішніх ринків. А світові тенденції сучасного економічного розвитку свідчать, що попит на метал стійко падатиме. Уже у вересні 2014 р. Україна скоротила виробництво сталі на 37 % порівняно з вереснем 2013 р. – до 1,7 млн тонн, опустившись з 11-го на 12-те місце в рейтингу країн – основних світових виробників цієї продукції, складеному Всесвітньої асоціацією виробників сталі (*World steel*).

Головною ж причиною майбутнього світового падіння попиту на чорний метал є початок третьої промислової революції. Як пише Б. Данилишин, ми, за влучним висловлюванням колишнього керівника *Intel* Е. Гроува, перебуваємо в «точці перелому» тренду світового технологічного розвитку. Третя промислова

революція характеризуватиметься широким впровадженням аддитивного виробництва (це передусім широке запровадження у промисловості 3D-друку, який заощаджує, на відміну від поточного субтрактивного виробництва, яким є нинішнє традиційне виробництво, до 90 % вихідного матеріалу) і широким впровадженням заміників металу під час виробництва промислової продукції [4]. Природно, що згорання гірничодобувної та металургійної промисловості Донбасу (як і загалом у світі) не тільки матиме значні непередбачувані економічні наслідки для країни, а й зумовить появу соціально-політичних та світоглядних викликів для жителів сходу України, їх спосіб життя. Передусім регіональна ідентичність втратить свою основоположну засаду – залежність від території, яка забезпечує всі потреби людини, що є основою в тому числі формування установок патерналізму. Те саме стосується Криму, моноекономіка якого була повністю підпорядкована невибагливим запитам радянської людини, ідентичність якої канула в Лету.

Багато наших громадян розуміють згубність політики сепаратизму, орієнтації на примари «руського мира», безпеку утворення якихось квазіреспублік. Як свідчать дані соціологічних досліджень, за останні місяці 2015 р. істотно зросла українська громадянська самоідентифікація населення (до 75 % опитаних), і, що важливо, її зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони мають залишатися обласними центрами у складі України (51 %). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше 20 % опитаних. Лише незначна кількість респондентів підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6 % і 4 % відповідно).

Утвердження української ідентичності на Донбасі визначальним чином залежатиме від запровадження тут особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами. Головне завдання – висунути на вибори до органів місцевої влади кандидатури українських патріотів. Але проблема полягає в тому, що в Україні самоврядування завжди було слабким, а регіональні анклави на Донбасі очолювалися навіть не князьками з місцевого самоврядування, а державними адміністраціями або фінансово-промисловими групами. Варто також зважати на силу поширеного тут інституту земляцтва. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту або іншу посаду мають бути доповнені алгоритмом «свій» і якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству.

Вирішити це завдання можливо, використавши потенціал волонтерства, яке сьогодні активно функціонує на Донбасі. Цих людей треба максимально долучити до місцевого самоврядування, адже їх тут знають особисто, їм довіряють, проте в інформаційному полі регіону вони майже відсутні. А саме це поле навіть на звільнених територіях залишається російським. Наприклад, на середину лютого 2015 р. із 37 телеканалів у Маріуполі 35 було російських і лише 2 – українські

Утім, відновлення трансляції вітчизняних медіа є важливою, але не достатньою умовою формування українських цінностей на окупованих територіях. Головне – налагодити двосторонню комунікацію з їх жителями. Хоча Донбас живе у власному міфологічному інформаційному полі, щодо поширюваного контенту ЗМІ необхідно виходити з того, що завоювати довіру людей можна на лише на основі орієнтації на їх потреби та інтереси.

Крім того, щоб зменшити вплив російської пропаганди на українців, потрібно не лише заборонити роботу пропагандистських медіа, що ретранслюють позицію Кремля, а й налагодити ліпшу комунікацію української влади зі своїм народом. Створення прямих ліній для солдатських матерів та поодинокі зустрічі – добрий крок, але малоефективний. Військові мають не лише співпрацювати з рідними та близькими учасників антитерористичної операції, а й максимально інформувати їх, а також дослухатися до інформації, яку їм надають родичі вояків. Необхідно врешті зрозуміти, що комунікація всередині країни має бути налагоджена так, щоб російські пропагандисти не мали змоги втрутитися в такі відкриті взаємини народу, учасників АТО та керівництва держави.

В умовах війни утверджувати українську ідентичність означає для більшості громадян готовність захищати свою країну, на жаль, і ціною власного життя. З огляду на це варто наголосити на нагальній потребі формування прошарку патріотично налаштованої військової еліти, яка була б віддана ідеї захисту Української держави, її незалежності та суверенітету, утвердження як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

На тлі зовнішньої агресії значно посилюється роль національної еліти загалом. Саме від компетенції економістів, фінансистів та інших фахівців, які спроможні подолати парадоксальний статус «багатої країни бідних людей», звільнитися від фантастичного вміння «ніколи не втрачати шанс втратити шанс» і працювати за європейськими стандартами та

нормативами, залежить нині доля України, її самодостатність і цивілізаційний вибір.

Сутнісною загрозою утвердженню української національної ідентичності є декларування федералізму як найбільш демократичного, а тому й абсолютного принципу. Варто визнати, що Україна зробила хибний крок у цьому питанні, створивши Кримську автономію. Федеративний принцип побудови держави є принципом територіального самовизначення лише за умови, коли територія одержує статус автономії згідно з господарськими або культурно-духовними відмінностями. Нічого цього в Криму не було, немає цього зараз і на Донбасі. Крім того, федералізм є доцільним тільки тоді, коли він побудований на впровадженні демократичних засад місцевого самоврядування та не створює умов для зміцнення сил, які руйнують цілісність держави.

Зміцнення української ідентичності неможливе без державної ідеології. Про те, що жодна з ідеологій не може бути державною, поіклувалися ще батьки-засновники України, які ввели це положення в її Конституцію. Однак у суспільстві без ідеології справжніми ворогами є лише ті, хто скоїв зло безпосередньо тобі або твоїм рідним та близьким. Як справедливо пише О. Крамаренко, саме тому росіяни для більшості українців і досі залишаються якщо не братами, то ворогами «через непорозуміння». Ось чому жінки з Краматорська або Слов'янська, через спини яких терористи стріляли в наших бійців, без проблем уживаються зі своїми новими сусідами в Білій Церкві, Борисполі чи Василькові. Особисто ж їм ті жіночки нічого поганого не зробили [5]! Тому дієвий націоналізм – це не тільки гарантовано патріотичне керівництво держави. Це й повна консолідація нації перед загрозою зовнішньої агресії. Крім того, протистояти російській пропаганді, вибудувати успішну контрпропаганду можна лише на основі національної ідеології, адже сама пропаганда не виникає на порожньому місці – вона може бути лише породженням системи національних цінностей.

Із пропагандою можна боротися тільки такою контрпропагандою. Якщо в Україні й надалі пропагуватимуться ідеї «руського мира», як це робить газета «Вести», то засилля сепаратизму – це тільки питання часу. Як вважає британський історик Т. Снайдер, пропаганда має певну ціну, а ціна – це не тільки зміна певних переконань, це зміна мислення. Якщо з вогнем боротися вогнем, то можна опинитися в пеклі. Звісно, українцям необхідна своя пропаганда, адже її повинна мати кожна держава. Треба тільки поміркувати про те, як ця пропаганда вплине на вас, наскільки ви готові відійти від того, що є вашими основними цінностями [6].

Українізації України, насамперед культурній і ціннісній, цивілізаційної альтернативи немає. Винятково важливими є певні оптимальні пропорції в обсязі та часі, а також граничні межі, за які українізація не має виходити (вона не повинна стати тотальною). Зокрема, має йтися про **певні гарантії для російськомовного** населення (їх, до речі, мало б отримати й україномовне, у якого їх ніколи не було). Брак таких гарантій і чітких перспектив жодним чином не сприяє подоланню страху втрати ідентичності, а отже, стурбовані своїм теперішнім і майбутнім соціально-психологічним статусом російськомовні громадяни вимагають забезпечення своїх прав із запасом: кожен навіть найдрібніший факт реального чи показного розширення сфери вживання української мови розцінюють як зазіхання на їхню ідентичність або навіть як особисту образу та приниження.

Українська держава має виробити цілеспрямовану державну політику щодо подолання кризи ідентичності, нейтралізації її загроз. В основу такої політики може бути покладена Концепція гуманітарної безпеки держави з визначенням політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Необхідно також гомогенізувати інформаційний простір Української держави, забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян, нейтралізувати агресивне зомбування російськими ЗМІ їх свідомості на користь імперських інтересів влади РФ. Геополітичним пріоритетом такої політики має стати європейський вибір України, який підтримує, згідно з даними соціологічних опитувань, більше половини її громадян.

Складниками політики ідентичності має стати українська реколонізація зрусифікованого та змаргіналізованого сходу України, де самоідентифікацію громадян визначають російські ЗМІ. Для цього необхідно ініціювати створення проукраїнських громадських рухів без прив'язки до політичних партій, які на основі боротьби проти корупції, здириництва чиновників, захисту «задушеного» малого підприємництва тощо формуватимуть тут український простір, використовуючи місцеві традиції та місцевий патріотизм, українські культурні й освітні програми. Розпочинати цей процес треба з менш денаціоналізованих сіл та містечок, де вплив «руського мира» менш значний, ніж у великих містах. Не битися в Донецьку за те, щоб російський за своєю суттю університет назвати іменем Василя Стуса, а відкрити український університет у Слов'янську чи Артемівську з хорошим фінансуванням. Новому поколінню східняків варто показувати історичну альтернативу «руському миру» – західну

цивілізацію, де головним пріоритетом діяльності держави є забезпечення прав та свобод громадян.

Понад те, внаслідок нинішньої війни в Україні з'явилася політична нація. Нині вже не має значення твоя національність і рідна мова: наріжним каменем є те, хочеш ти суверенітету країни чи ні, вважаєш своїм набір українських цінностей або ні. Саме тому, як справедливо пише П. Казарін, політичними українцями однаковою мірою можуть бути росіяни, як, наприклад, радник П. Порошенка Ю. Бірюков і голова МЗС П. Климкін; вірмени, як голова МВС А. Аваков і герой «Небесної сотні» С. Нігоян; азербайджанці, як підполковник української армії В. Мамадалієв, ім'ям якого названо одну з вулиць у місті Новоукраїнка, та І. «Балу» Багіров, який загинув у АТО; білоруси, як боєць «Азова» С. Коротких і активіст Майдану М. Жізневський; грузини, як Д. Кіпіані та З. Хурція, що загинули під час Революції Гідності [7].

Тому сьогодні ідентичність «українець» – це не національно-етнічна категорія, а ціннісна.

Загалом державі, владі, громадянському суспільству доведеться докласти чимало зусиль, щоб подолати кризу національної ідентичності в Донецькому регіоні та Криму. Реінтегрувати окуповані території до українського національного простору можна тільки поступовими діями, показуючи, що держава хоче налагодити на цих територіях нормальне, заможне життя.

Висновки

Вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності потребуватиме:

- внесення до Конституції України положення про те, що світоглядною засадою розбудови держави є українська національна ідея, оскільки ідентичність держави визначає її ідеологія;
- розроблення Концепції гуманітарної безпеки Української держави, важливим складником якої мають стати завдання утвердження української національної ідентичності;
- здійснення успішних реформ та досягнення суттєвих військових успіхів на фронті;
- розроблення концепції гуманітарного складника національно-патріотичного виховання у військових формуваннях України, яке має ґрунтуватися на національно-історичних засадах і традиціях українського народу. Багато наших військових та силовиків донедавна

не могли собі навіть уявити, що основним ворогом України є Росія і що саме з Росією доведеться воювати;

посилення двосторонньої комунікації з жителями тимчасово окупованих територій. Суб'єктами цих комунікацій можуть стати волонтери, які сьогодні вирішують тут багато гуманітарних проблем. Цих людей треба також долучити до участі в місцевих виборах;

відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях як умови перемоги у війні ідентичностей. Вирішення цієї проблеми має бути першочерговим завданням новоствореного Міністерства інформаційної політики;

- формування інформаційного контенту для тимчасово окупованих територій на основі нагальних потреб їх жителів: як одержати перепустку через блокпости, скільки коштує житло, чи є робота в Україні/Росії, що відбувається з курсом долара, чи є ліки. Саме ці теми і є «наше все» для більшості жителів Донбасу, яким би прапорам чи святкам вони не віддали перевагу.

Список використаних джерел

1. *Хроника*, зашедшая в хронику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/socium/hronika-zashedshaya-v-hroniku-.html>
2. *Путин* просчитался, ожидая раскола между востоком и западом Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/453-putin-proschitalsya-ozhidaya-raskola-mezhdu-vostokom-i-zapadom-ukrainy
3. *Дацюк С.* Дискусии о роли Украины в мире / С. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/Diskussii-o-rol-i-Ukrainy-v-mire-17452
4. *Данилишин Б.* Третья промышленная революция и Украина / Б. Данилишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/opinion/danylyshyn/Est-li-budushchee-u-otchestvennoy-metallurgii-17573.html>
5. *Крамаренко О.* Контрпропаганда... без ідеології. Що буде в країні без ідеї, коли добровольці й волонтери «вичерпаються»? / О. Крамаренко // Україна молода. – 2015. – 14 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/regions/0/188/0/91285/>
6. *Снайдер Т.* Російська ідентичність залежить від заперечення ідентичності інших / Т. Снайдер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/27025>
7. *Казарін П.* «Русский мир» проти світу українського / П. Казарін // Українська правда. – 2015. – 6 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/04/6/7063886/>